

نگرشی بر مطالب مرتبط با شبیه سازی

در آثار استاد شهید مطهری (ره)

دکتر محمد ربانی^۱

چکیده

استاد شهید مرتضی مطهری (ره) به عنوان یکی از متفکران برجسته و کم نظیر جهان اسلام آثار گسترده، بدیع و ارزنده ای در عرصه معارف اسلامی از خود بجا گذاشته است. احاطه استاد شهید بر منابع اسلامی، بهره مندی از قدرت تفکر و خلاقیت بالا، تماس مداوم با اقشار تحصیل کرده از جمله پزشکان، درک مناسب از متقاضیات زمان و آینده نگری، سبب شده تا تراوشات فکری و آثار قلمی استاد حاوی نکات بدیع و ارزشمندی در حوزه های بین رشته ای معارف اسلامی و دانش های نوین از جمله پزشکی باشد که در این مقاله به برخی موضوعات مرتبط با شبیه سازی پرداخته خواهد شد.

شبیه سازی به عنوان یکی از دستاوردهای نوین علم پزشکی توانسته افقهای تازه ای را در پیش چشمان بشر بگشاید. اما همزمان با اعلام نتایج موفق این فناوری موضعگیری های متفاوت و بعضاً سرسختانه ای در مقابله با آن از سوی دانشمندان علوم مختلف شکل گرفت.

در این مقاله با بررسی و مرور عمده آثار استاد شهید مرتضی مطهری (ره)، به دنبال تبیین ادله مشروعیت این عمل از نگاه این متفکر بزرگ و تدوین آراء ایشان در مقابل ایرادات وارده بر شبیه سازی، هستیم. بدین منظور اهم مطالبی که در

۱- عضو گروه بیوتکنولوژی دانشگاه اصفهان و گروه میکروبیولوژی دانشگاه تهران

- سخنان استاد مطهری به نحوی به موضوع شبیه سازی مرتبط می باشند را تحت عنوان زیر مطرح کرده و به تبیین آن می پردازیم:
- ۱- ساختار انسان از جنبه های تشریحی و فیزیولوژیک
 - ۲- وجوب کفایی طبابت و لزوم کسب دانش پزشکی
 - ۳- لزوم بهره گیری از پیشرفت های نوین بشر در دانش پزشکی
 - ۴- قانون مندی جسم و روح انسان
 - ۵- احکام فقهی مربوط به پزشکی از قبیل اعتماد به نظر متخصصان متعهد در فقه، تراحم احکام، پزشک غیر همجنس و..
 - ۶- اسلام و مقتضیات زمان: عدم بن بست در مسایل مستحدثه
 - ۷- استقبال از افق های نو در پزشکی
 - ۸- تولید موجودات با روش های غیرمتداول
- با توجه به موارد فوق الذکر با استفاده از آثار استاد مطهری و دیگر محققان مسلمان می توان نکات بنیادی و کاربردی مهمی در حوزه های مرتبط با شبیه سازی بویژه مسائل اخلاقی و حقوقی استخراج و تدوین نمود و در عرصه عمل نیز از آنها بهره گرفت. همچنین بیان این نظرات از طرف متفکری برجسته چون شهید مطهری، دلیل روشنی بر پویایی فقه شیعه می باشد.

واژگان کلیدی: شبیه سازی، احکام فقهی، مسائل مستحدثه

مقدمه

استاد شهید مرتضی مطهری (ره) به عنوان یکی از متفکران برجسته و کم نظیر جهان اسلام آثار گسترده، بدیع و ارزنده ای در عرصه معارف اسلامی از خود بجا گذاشته است. احاطه استاد شهید بر منابع اسلامی، بهره مندی از قدرت تفکر و

خلاقیت بالا، تماس مداوم با اقشار تحصیل کرده از جمله پزشکان، درک مناسب از متقاضیات زمان و آینده نگری، سبب شده تا با عنایت الهی در آثار این فیلسوف اندیشمند مطالب قابل توجهی در حوزه های مختلف مرتبط با دانش های نوین و از جمله دانش پزشکی وجود داشته باشد که در این مقاله به برخی موضوعات مرتبط با شبیه سازی از دیدگاه ایشان پرداخته خواهد شد. در این مقاله با بررسی و مرور عمده آثار استاد شهید مرتضی مطهری (ره)، اهم مطالبی که به نحوی به موضوع شبیه سازی مرتبط می شوند ارایه می شود.

یافته های پژوهشی:

براساس تحقیق حاضر، اهم مطالب مرتبط با شبیه سازی در آثار استاد مطهری را می توان بطور خلاصه در محورهای زیر مطرح نمود:

۱- ساختار انسان از جنبه های تشریحی و فیزیولوژیک

علاوه بر مطالب متعدد مندرج در آثار استاد مطهری (ره) در زمینه جسم و روح انسان و ارتباط آنها با یکدیگر، ایشان در مباحث مختلف به برخی جنبه های ساختاری و فیزیولوژیک انسان پرداخته اند. بخشی از این مباحث در ارتباط با توحید و تبیین برهان های خلقت و هدایت بوده است.^۱ استاد هم چنین در بخش های مختلف، مباحث مرتبط با جنین شناسی را مطرح و از آنها بویژه برای استدلال به توحید و رفع استبعاد معاد سخن گفته اند.^۲

۲- وجوب کفای طبابت و لزوم کسب دانش پزشکی

استاد شهید مرتضی مطهری (ره) در آثار مختلف به این مطلب پرداخته اند. از جمله ایشان در مبحث تقسیم بندی علوم می نویسند: «هر علمی که برآوردن

۱- مجموعه آثار، جلد ۴، ص ۱۳۵-۱۱۹ و ۴۶۴-۴۵۳، جلد ۵، ص ۴۶۴-۴۵۳ و ۴۸۴-۴۸۵.

۲- مجموعه آثار- جلد ۴، ص ۱۶۴، ۱۶۷ و ۶۹۳، مجموعه آثار، جلد ۲، ص ۵۳۳.

نیازهای لازم جامعه اسلامی متوقف بر دانستن آن علم و تخصص و اجتهاد در آن علم باشد بر مسلمین تحصیل آن علم از باب «مقدمه تهیئی» واجب و لازم است. آنچه که یک جامعه بدان نیازمند است، اسلام آن را به عنوان یک واجب کفایی فرض کرده است مثلاً جامعه نیازمند به پزشک است. از این رو عمل پزشکی واجب کفایی است یعنی واجب است به قدر کفایت پزشک وجود داشته باشد و اگر به قدر کفایت پزشک وجود نداشته باشد بر همه واجب است که وسیله ای فراهم سازند که افرادی پزشک شوند و این مهم انجام گیرد و چون پزشکی متوقف بر تحصیل علم پزشکی است، قهراً علم پزشکی از واجبات کفایی است.^۱ شک نیست که مجموعه دانش های پزشکی امروزه گستره وسیع و ژرفای عمیقی دارد و بسیاری از دانش ها نظیر بیوتکنولوژی و شبیه سازی به نوعی در خدمت آن قرار گرفته اند و بر این اساس کسب این دانش ها در جهت تأمین سلامت انسان ها و رفع نیاز جامعه اسلامی و اجتناب از وابستگی به بیگانگان و دستیابی به عزت و استقلال جامعه اسلامی می تواند بسیار حائز اهمیت باشد.

۳- لزوم بهره گیری از پیشرفت های نوین بشر در دانش پزشکی

استاد مطهری ضمن تأکید بر واجب کفایی بودن طبابت و کسب دانش آن، می نویسند: «علم پزشکی واجب کفایی است و اما اینکه حدش چیست؟ باید گفت که در هر زمانی به همان اندازه که امکان دارد آموختنش واجب است. زمانی بر مردم واجب بود که قانون بوعلی را بیاموزند، اکنون چیزهای دیگری واجب

۱- مجموعه آثار، ج ۵، ص ۳۷-۳۵، همچنین به مجموعه آثار، ج ۱، ص ۲۹۷-۲۹۶، جلد ۲۰، ص ۵۶۰، تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۴ و علوم اسلامی، جلد ۳، ص ۷۳-۷۲ و گفتارها (فریضه علم) ص ۹۱-۹۳ مراجعه شود.

است، طب پیشرفت کرده است، مطالب بهتری در این زمینه موجود است، باید آنها را آموخت.^۱

ایشان ضمن تأکید بر تخصصی شدن طب، این امر را از علل پیشرفت آن ذکر نموده اند. هم چنین استاد، با تأکید بر لزوم استقلال و عزت جامعه اسلامی، وابستگی مسلمانان در امور پزشکی به بیگانگان را رد می کنند.^۲

۴- قانون مندی جسم و روح انسان

در آثار استاد شهید مطهری (ره) مطالب متنوعی درباره مبانی فکری- فلسفی طب وجود دارد که از جمله آنها قانونمندی جسم و روح انسان است. ایشان خلقت و حیات انسان و موجودات را قانونمند و تابع قوانین خاص می دانند^۳ و به قوانین انطباق با محیط، ترمیم، هدایت^۴، وراثت^۵ و جهش^۶ اشاره نموده اند.

بدیهی است چنانچه بعداً اشاره خواهد شد، بشر با آگاهی به این قوانین می تواند از آنها در جهت تسخیر موجودات و استفاده از ظرفیت عظیم حیات بهره گیرد.

۵- احکام فقهی مربوط به پزشکی

استاد مطهری (ره) ضمن تأکید مکرر بر اینکه احکام فقهی از جمله موارد مربوط به پزشکی از فلسفه واقعی برخوردارند و در جهت تأمین سلامت انسان وضع شده اند^۷ به فراخور مباحث مرتبط، بطور مستدل به طرح مسایل فقهی در حوزه

۱- تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۴

۲- اصل اجتهاد، ص ۲۸-۳۰.

۳- مجموعه آثار، ج ۲- ص ۳۷۱.

۴- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۱۱۵-۱۲۲.

۵- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۲۴۷-۲۴۵.

۶- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۶۰-۷۵۹.

۷- مجموعه آثار، ج ۲، ص ۲۸۵-۲۸۴.

پزشکی نیز پرداخته اند. از جمله این مباحث: فلسفه حرمت ها، نحوه برخورد با تراحم احکام، لزوم اعتماد به نظر متخصصان متعهد در فقه، جواز یا عدم جواز مراجعه به پزشک غیرهمجنس، حرمت انجام اقدامات مضر برای حفظ سلامتی و احکام مربوط به موارد اضطراری می باشد.^۱

۶- اسلام و مقتضیات زمان: عدم بن بست در مسایل مستحدثه

استاد مطهری (ره) با طرح دقیق موضوع هماهنگی اسلام با مقتضیات زمان، توانایی این آخرین نسخه هدایت بشر در رفع نیازمندی های انسان معاصر و آینده را خاطر نشان ساخته و تأکید می نمایند که اسلام در برخورد با مسایل مستحدثه دچار بن بست نخواهد شد.^۲

امروزه با گسترش حیرت آسای دایره علوم و فناوری ها، مسایل مستحدثه ای که نیازمند طرح و بحث و راهگشایی از جنبه های معرفت شناختی، اخلاقی و حقوقی هستند، روزافزون است و اجتهاد پویا و کارآمد با محوریت اصول اساسی دینی بخوبی پاسخگوی نیازهای جدید خواهد بود.

۷- استقبال از افق های نو در پزشکی

استاد از افق های نو در پزشکی استقبال می کنند و آن را در جهت افزایش توانایی بشر در کشف قوانین خلقت می دانند و می نویسند: «علم انسان هر چه پیش می رود در جهت شناخت قوانین خلقت پیش می رود».^۳

۸- تولید موجودات با روش های غیرمتداول

- ۱- اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱، ص ۲۹۱-۲۹۰، ج ۲، ص ۲۰-۳۱، ص ۵۴-۵۷، ص ۶۴-۶۷.
- ۲- اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱ و ج ۲، اسلام در مقایسه با دنیای جدید، اجتهاد در اسلام.
- ۳- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸.

استاد مطهری (ره) در طرح مباحث مربوط به توحید و معاد، این مبحث را مورد بررسی اجمالی قرار داده اند که با توجه به اینکه از زمان ارائه این مباحث بیش از سه دهه می گذرد، آینده نگری و درایت استاد بخوبی روشن می شود. این موارد ذیلاً اشاره می شود.

۱-۸- پیش بینی راههای جدید تولید نوزاد و امکان ساخت موجود زنده توسط انسان

ایشان با اشاره به پرورش جنین در خارج از رحم، امکان ساختن موجودات توسط انسان را مطرح می نمایند و اظهار می دارند: «اگر مجموع شرایط مادی برای پیدایش یک گیاه بوجود آید یا ... اگر مجموع شرایط برای اینکه یک کودک (نفس) متولد شود، به وجود بیاید (به هر وسیله به وجود بیاید، می خواهد عوامل طبیعت آن را بوجود بیاورند یا انسان) محال است که او بوجود نیاید...»^۱

۲-۸- عدم نگرانی از تولید موجودات با روش های جدید

ایشان خطاب به افرادی که از اقدامات بشر برای تولید موجودات با روشهای جدید نگران هستند می گویند: «شما تمام نگرانی تان از این است که نکند روزی یک موجود زنده و به خصوص انسان بسازند. من نمی فهمم این نگرانی چه نگرانی ای است؟ اگر انسان ها، انسان را ساختند و یا گیاه را ساختند آن وقت مگر انسانها گیاه را خلق کرده اند؟ ... مگر الان انسان ها، انسان نمی سازند؟ همین الان هم انسان ها، انسان می سازند، الان هم موت و حیات به دست انسانهاست، یعنی یک زن و شوهر دلشان بخواهد بچه بوجود بیاید، به وجود می

۱- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸، ج ۱۳، ص ۵۸-۵۹.

آید، دلشان بخواهد بوجود نیاید، بوجود نمی آید. پس بگوییم اینها در کار خدا دخالت کرده اند!...»^۱

استاد با توجه به عمق بینش توحیدی خود، پیشرفت بشر در جهت تولید موجودات با روشهای نوین را اسباب نگرانی نمی داند بلکه آنها را در جهت شناخت بیشتر انسان از قوانین خلقت و بهره مندی از آنها می دانند.

۳-۸- نفی دیدگاه کلیسا تحت عنوان منع مداخله در کار خدا

استاد مطهری (ره) با اشاره به دیدگاه مطرح شده در آن زمان توسط کلیسا که تنظیم خانواده و یا پرورش جنین در خارج از رحم را دخالت در کار خدا می داند، می نویسد: «حرف کلیسا... بسیار حرف غلطی است که می گویند اگر کسی بخواهد بچه متولد نشود و جلوگیری کند در کار خدا مداخله کرده است. همیشه مردم در کار خدا به این معنا مداخله می کنند. آن کشاورزی هم که کشاورزی می کند در کار خدا مداخله می کند (اشاره استاد به آیات ۶۳ و ۶۴ سوره واقعه) کشاورز کار خودش را انجام می دهد یعنی زمین را مساعد می کند و این عالم خلقت است که آن را ایجاد می کند نه کشاورز!...»^۲

۴-۸- تولید موجودات براساس قوانین جهان خلقت

ایشان با تأکید بر تخلف ناپذیر بودن قوانین عالم، تولید موجودات به روش های غیرمتداول را خارج از قانون خلقت نمی دانند و می نویسند: «یک چیز را من برای همیشه به شما قول می دهم و آن اینست که برای هزارها سال دیگر هم بشر قادر نخواهد شد که به کلی خارج از قانون خلقت موجودی ایجاد کند، مثلاً انسانی ایجاد کند که هیچ ارتباطی با عالم خلقت نداشته باشد، علم انسان هرچه

۱- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸.

۲- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸.

پیش می رود در جهت شناخت قوانین خلقت پیش می رود و از همان قانون موجود خلقت استفاده می کند.^۱

۵-۸- مسئله روح

استاد مطهری (ره) تولید انسان با روش های آزمایشگاهی را با مسئله وجود روح در تعارض نمی بیند و می نویسد: «مسئله روح هیچ وقت با این حرف ها باطل نمی شود که مثلاً اگر روزی بشر قادر شد انسان بسازد و فرض کنیم واقعاً از نطفه هم نسازند، سلولی مثل سلول مرد را از ماده دیگری بسازند و در خارج رحم پرورش دهند و یک انسان تمام بسازند ... اگر روزی هم هزار تا انسان بسازند، با مسئله روح هیچ ارتباطی ندارد.»^۲

۶-۸- بینش توحیدی و شبیه سازی

باتوجه به آنچه مطرح گردید و عبارت های صریحی که از استاد مطهری (ره) نقل گردید، هرچند در زمان حیات ایشان مسئله شبیه سازی^۳ انسان و حیوانات پا به عرصه عمل نگذاشته بود اما از دید ایشان نه تنها اینگونه تولید موجودات مقدور و شدنی بوده است بلکه هیچگونه منافاتی بین آنها و بینش عمیق توحیدی قایل نیستند.

ایشان در این باره می نویسد: «اگر بشر روزی چنین توفیقی حاصل کند، منتها کاری که کرده این است که توانسته شرایط حیات را فراهم کند نه اینکه حیات را بیافریند...»^۴

۱- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸.

۲- مجموعه آثار، ج ۴، ص ۷۰۰-۶۹۸، ج ۱۳، ص ۵۹-۵۸.

۴- مجموعه آثار، ج ۱۳، ص ۵۸-۵۹.

نتیجه

آنچه به اجمال اشاره گردید ضمن تبیین بینش روشن و آینده نگری استاد شهید مرتضی مطهری (ره)، به خوبی مؤید احاطه دین مبین اسلام به ظرفیت ها و نیازمندی های بشر در عصر حاضر و آتی و استقبال از پیشرفت دانش بشر در عرصه های گوناگون است. بدیهی است توانایی بشر در تسخیر موجودات و آنچه به عنوان ظرفیت های انسان در اختیار او قرار گرفته به معنای یله و رها بودن او و نادیده انگاشتن اصول اساسی هدایت بشریت نیست، چرا که اگر برای آدمی حقوقی مقرر شده است این حقوق را حدودی است^۱ و تخطی از آنها عوارض جبران ناپذیری برای حیات انسان و موجودات دیگر در ابعاد مختلف در پی خواهد داشت و شاید مصداقی از این آیه کریمه باشد که:

«وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ...»^۲

امید است با همت اندیشمندان و متفکران متعهد ضمن استقبال از پیشرفت های علمی بتوان آنها را در خدمت سلامت و صلاح بشریت بکار گرفت و در این مسیر از تمسک به تعالیم جاودانه اسلام به نحو احسن بهره مند شد انشاءالله.

منابع

۱- یادداشت های استاد مطهری (ره)، جلد ۳، ص ۲۰۳-۲۷۸.

۲- سوره بقره، آیه ۲۰۵.

- ۱- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد ۲۰، ۱۷، ۱۶، ۱۳، ۷، ۵، ۴، ۱، انتشارات صدرا.
- ۲- مطهری، مرتضی، علوم اسلامی، جلد ۳، اصول فقه، انتشارات صدرا، چاپ ۱۷، ۱۳۷۶.
- ۳- مطهری، مرتضی، مجموعه گفتارها، انتشارات صدرا، ۱۳۶۱.
- ۴- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات الزهرا (س)، ۱۳۶۲.
- ۵- مطهری، مرتضی، اصل اجتهاد، انتشارات محمد.
- ۶- مطهری، مرتضی، مسئله شناخت، انتشارات صدرا، چاپ ۹، ۱۳۷۴.
- ۷- مطهری، مرتضی، نهضت های اسلام در صد ساله اخیر، انتشارات صدرا.
- ۸- مطهری، مرتضی، فلسفه اخلاق، انتشارات صدرا، چاپ ۱۷، ۱۳۷۶.
- ۹- مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، جلد اول، انتشارات صدرا، چاپ ۱۰، ۱۳۷۴.
- ۱۰- مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، جلد دوم، انتشارات صدرا، چاپ ۸، ۱۳۷۶.
- ۱۱- مطهری، مرتضی، حق و باطل، انتشارات صدرا، چاپ ۱۴، ۱۳۷۳.
- ۱۲- مطهری، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، انتشارات صدرا چاپ ۱۱، ۱۳۷۶.
- ۱۳- مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، انتشارات صدرا.
- ۱۴- یادداشت های استاد مطهری (ره)، جلد ۳، ۴، ۶، ۷، انتشارات صدرا.
- ۱۵- مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران، انتشارات صدرا.
- ۱۶- مطهری، مرتضی، انسان کامل، انتشارات صدرا.
- ۱۷- مطهری، مرتضی، اسلام در مقایسه با دنیای جدید، انتشارات صدرا.
- ۱۸- ربانی، محمد، فرهنگ و سلامت، دانش و دیانت، انتشارات بسیج اساتید، ۱۳۸۴.

Cloning Related Subjects In The Books Written By Ayatollah Motahhari

Mohammad Rabbani ¹

Abstract

Ayatollah Motahhari as one of the great thinkers of Islam world produced many novel, wonderful & profound texts in the field of Islamic learning. He had been gained complete proficiency in Islamic knowledge & had a broad comprehension & also continuous contact with other scientific experts especially physician and he has high discernment about contemporary events. Therefore, there are many valuable subjects related to different domains of science such as medicine in his book.

In this article some cloning related subjects in the books written by Ayatollah Motahhari are presented as the following titles:

1. Human body structure & physiology
2. Medicine & medical learning as an obligatory & recommended work for Muslims
3. The necessity of usage the advanced knowledge in medicine
4. Regularities of human body & soul
5. Religious percepts related to medicine
6. Relationship between Islam & current circumstances
7. Looking forward to new prospects in medicine
8. Religious tenets about unusual methods (coital techniques) of human reproduction

Key Words: Cloning, Regulations

1- University of Isfahan, Department of Biotechnology